

Література

1. Ельмслев Л. Прологоменькетеорияязыка. *Новое в лингвистике*. Вып. I. Москва, 1960. 464 с.
2. Кайгородова И. Н. Проблемы синтаксической идиоматики (на материале русского языка). Астрахань : Изд-во Астрах. гос. пед. ун-та, 1999. 248 с.
3. Личук М. І. Структура та семантика синтаксично нечленованих одиниць в українській мові: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 388 с.
4. Русская грамматика: Т.1. Акад. наук СССР, Ин-трус. яз. /редкол.: д-р филол. наук Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва : Наука, 1980. 788 с.

Список використаних джерел

1. Дзеркало тижня. 2013. 7 червня. URL :<https://dt.ua>. (дата звернення: 07.06.2013).
2. Сьогодні. 2016. 19 січня. URL : <https://segodnya.ua>. (дата звернення: 19.01.16).
3. Українська правда. 2010. 12 вересня. URL :<https://www.pravda.com.ua>. (дата звернення: 12.09.2010).
4. Цензор.net. 2017. 27 липня. URL : <https://censor.net.ua>. (дата звернення: 20.07.2017).

Ірина Домрачева
(м. Вінниця)

РЕАЛІЗАЦІЯ У МОВЛЕННІ ПЕРИФЕРІЙНИХ СКЛАДНИКІВ СУКУПНОСТІ

Здійснивши низку досліджень функційно-семантичного поля сукупності [1], вважаємо за доцільне детально зупинитися на аналізові периферійної зони сукупності. Відомо, що ядрову частину функційно-семантичного поля (ФСП) складають окремі дієслова із семою «єднання», власне сукупні, збірні іменники, прикметники та дієприкметники, числівники із значенням сукупності. Периферійними вважаємо три рівні, на яких зреалізовано функціонування множинних іменників, окремих займенників та прислівників. Говоримо про мікрополя периферійної сукупності іменників *pluralia tantum*, прономінативів та адвербативів. Ці мікрополя також мають ядро та мікропериферії, залежно від семантики складників, що його структурують.

Одним із компонентів периферійності є іменники, які мають тільки форму множини (pl.t.): *окуляри, об'їдки, шашки, двері* і под. Своєрідну думку висловив О.О.Холодович щодо протиставлення таких двох явищ, як

множинність предметів та предметна множинність, наголошуючи, що перша множинність – це «поєднання однорідних предметів, кожний з яких є складовим у цій множинності» (*рука – руки, поле – поля*), друга – «вираження одного предмета, який складається внутрішньо з багатьох однакових частин, структура якої... складна... у гомогенному смислі. При цьому... слово, що виражає цю множинність, називає тільки саму множинність, а не кожний одиничний її член» [6, с.174](множинні іменники – *граблі, дрова, канікули*).

Множинні іменники означають сукупність предметів і не здатні утворювати однину: 1) *дрова* – «розпиляні, розколоті, розрубані на поліна дерева, що використовуються на паливо» (СУМ, т. II, с.420) – *У нас у грубці дрова І палають, і тріщать* (Я.Щоголів); 2) *солодоці* – «кондитерські вироби, ласощі і т.ін.» Іменники pl.t. можуть означати як багато предметів, так і один. Особливо це стосується парних іменників: *Одні окуляри лежали на столі* (одна пара) і *Усі окуляри були знайдені* [1]. Однак і тоді, коли множинні іменники означатимуть один предмет, його умовно можна поділити на кілька частин. Це відбувається передусім тому, що такі іменники означають парні предмети: «один плюс один, більше ніж один», пор.: 1) *вуса* – «волосся, що росте над верхньою губою в чоловіків» (СУМ, т.І, с.788): *Вуса з з підвусниками і борідка, піскуваті і претонісінького волосу, так ретельно розчесані наче розкреслені на папері* (В. Барка); 2) *ніздрі* – «два зовнішні отвори в носі людини чи тварини» (СУМ, т. V, с.422).

Щодо парних pl.t. іноді доводиться застосовувати «умовний» поділ предмета на частини, що становить сукупність компонентів, для інших множинних іменників цей поділ очевидний.

У множинних іменників простежується узагальнення певних понять про предмети (або ж самих предметів). Разом з тим спостерігається і кількісна неозначеність, напр.: *проводи, посиденьки* – невідома кількість осіб, що беруть участь у цих заходах, а оскільки число не визначене, ця кількість узагальнюється: *Влаштували Ягничеві царські проводи* (О.Гончар). Залишається важливим об'єднання виконавців, актантів і його мета. В інших випадках можливе об'єднання кількостей (разів) перебігу дій, що повторюються (тобто відбуваються не один, а більше разів): *перегони, біга*, напр.: *А це ось вперше бачу такий вид спорту - черепашачі перегони* (Л.Костенко) або ж предметів, об'єктів: *висівки, об'їдки, помії*, напр.: *Борошно було наполовину з висівками, наполовину з домішками якоїсь потерухи з каштанів і ще чогось* (В.Нестайко). У семантичній групі «ігри» сема сукупності наявна і у кількості гравців (навіть якщо грає одна особа, вона грає сама з собою – *шахи, схованки*), і у кількості рухів, дій (*схованки, піжмурки*). Звичаї і обряди, що репрезентовані, наприклад, лексемами *іменини, оглядини, заручини*, передбачають участь не менше двох осіб: *іменини* – «У православних і католиків – особисте свято кого-небудь, що припадає на день, у який церква відзначає пам'ять однойменного святого»

(СУМ, т.IV, с.18): *Незабаром з'явився Оксен, теж привітав Ягничу з іменинами, подарував інкрустований топірець, хоч заодно й вибачився, що не вдосвіта, не першим прийшов з поздоровленням* (О.Гончар).

Множинні іменники переважно характеризуються зв'язком із ФСК сукупності, займають периферійну частину її поля. Однак ці імена основною своєю властивістю – наявністю числа, вираженням якоїсь кількості – належать до інших категорій, пор. семантику кількості, узагальненості, означеності / неозначеності, про що йтиметься пізніше.

Наступним компонентом периферійності ФСП сукупності є займенники, які у своєму значенні містять сему сукупності (їх ще називають «квантитативними словами» [4, с. 172]). Це – означальні займенники: *всякий, кожний, весь, інший, жодний*; питально-відносні: *хто, що, який, чий*; заперечні: *ніхто, ніщо, ніякий*; неозначені: *будь-хто, що-небудь, абищо* і под. Для аналізу візьмемо займенник *всякий*, який означає: 1) «будь-який з числа однорідних предметів»; 2) «різний, різноманітний». Зрозуміло, що це слово має на увазі «і той, і той, і той» – невизначені а) кількість і б) учасники перебігу подій. Для мовця і слухача з'являється можливість вибору з сукупності поданих, але неконкретизованих варіантів. Такі прономінативи В.М.Ожоган називає універсальними займенниковими словами, включаючи до цієї групи слів і адвербативи (*всюди*) [4, с.181]. Традиційно такі займенники (*всякий, весь*) класифікуються як означальні: *На всякий злочин – своя спокута* (М.Соколян).

Своєрідним є прономінатив *жодний*, який у кожному зі своїх значень має сему об'єднання варіантів вибору: 1) «ні один» – «ні той, ні той, ні той» – *Жодний (ні один) не міг промовити і слово*; 2) «ніякий» – «ні такий, ні такий, ні такий» – *Жодного судна навстріч, жоден танкер не темніє на обрії* (О.Гончар); 3) «кожний» – «і той, і той, і той» – *Для неї (матері) всі рівні, жодного любить, усіх рівно нестусь, за всяким рівно вбивається* (Г.Квітка-Основ'яненко) [2, с.297]. У двох перших випадках значення сукупності поєднується із заперечним і узагальнювальним, а в третьому – тільки з узагальнювальним.

Своєрідними щодо наявності в них семи сукупності є питально-відносні прономінативи: *хто, що, який, чий* [1]. Поки відповідь є невідомою, зберігається сукупність її варіантів, невизначеність, яка породжує ситуацію накопичення, збирання необхідної інформації, що існує в багатьох (не одному) екземплярах – «і я, і він, і ми, і інший, і кожний, і ніхто, і абихто». Зауважимо, що у банк відповідей потраплятимуть як конкретизовані («визначені») займенники, так і «невизначені», тобто ті, які віднесено до лексем із сукупним значенням: *Що це в тебе, Колю?* (М.Трублаїні). Питально-відносні займенники характеризуються окремими лінгвістами (В.М.Ожоган, В.І.Дмитрук) як питальні займенникові слова, до яких належать також прислівники тотожної семантики: *де, коли, звідки* [4, с.189].

Ці лексеми, як стверджує С.О.Крилов, «передбачають існування об'єкта з деякими властивостями і сигналізують про те, що мовець, який в змозі ідентифікувати об'єкт, котрий він намагається з'ясувати, спонукає адресата допомогти йому в цьому» [3, с.11]. При використанні питальних займенників як відносних «апеляція адресата відсутня, а нездатність ідентифікації або характеристики об'єкта приписується вже не мовцеві, а суб'єкту пропозиційної настанови, яка вводить це непряме запитання» [Там само].

Всі питальні займенники функціонують і як відносні, коли вони є членами підрядних речень (сполучними словами). Проте й у цьому разі прономінативи з питальною семантикою зберігають своє особливе сукупне значення, напр.: *Чиї б серця забуть могли тих, що в тяжку годину у грізних битвах полягли за нашу Батьківщину?* (Н.Забіла); *чиї* – «мое, ваше, їхне»; *що* – «солдати, командири, селяни».

Неозначені прономінативи теж потрапляють до поля сукупності, бо своєю невизначеністю створюють можливість об'єднувати ймовірні варіанти відповіді (інформації) у займеннику: *Еней стояв і дожидався, щоб вийшов з хати хто-небудь* (І.Котляревський) – (Латин, Дідона, Лавинія...). За класифікацією В.М.Ожогана, ці займенники входять до квантитативних лексем і складають неозначені займенникові слова [4, с.174]. Своєрідним є поділ мовознавцем прономінативних слів з неозначеною семантикою на інтродуктивні та екзистенційні. Вважаємо за доцільне зупинитися на такій класифікації. До власне-неозначених належать лексеми з префіксами і суфіксами **будь-**, **казна-**, **аби-**, **-небудь**: *хто-будь*, *який-небудь*, *будь-що*, *аби-хто*, *казна-чий*. Попри те, що ці займенники утворюють групу неозначених прономінативів, кожен із них характеризується додатковим значенням, відтінком, пор.: «афікси **будь-** і **-небудь** уживаються тоді, коли треба підкреслити найбільш загальний зміст часу, місця, способу, теми, предмета розмови і под., коли говорять взагалі, в найбільш широкому плані» [4, с.176].

«Інтродуктивні займенникові слова, – зазначає В.М.Ожоган, – теж вказують на невідомий об'єкт, однак він невідомий лише адресатові (слухачеві або читачеві). Мовець про цей об'єкт має певну інформацію» [4, с.178].

Як бачимо, цей вид неозначених займенників утворюється за допомогою питально-відносних прономінативів та частки-постфікса **-сь**. До екзистенційних займенникових слів В.М.Ожоган зараховує лексеми, які «вказують на якість чи ознаку об'єкта, який існує в реальному родо-видовому ряду, конкретизованому даним займенниковим словом» [4, с.180]. До цієї групи належать займенники з афіксами **будь-**, **-що**, **-хто** і под., пор.: *Дехто схильний стверджувати, що людина – це тварина, яка читає книжки* (П.Загребельний). Така детальна класифікація сприяє чіткішому, ґрунтовнішому аналізу прономінативів із значенням сукупності, адже при цьому з'ясовуються особливості вживання займенників з тим чи іншим афіксом.

Важливим є зауваження, що торкається таких словосполучень: *кожен з них, ніщо з того, будь-хто з нас*. На перший погляд здається, що у значеннях цих сполук слів немає об'єднання, сукупності, оскільки наявні більш означені займенники: *них (вони), того (той), нас (ми)*. Проте сема сукупності залишається, зменшується, звужується коло потенційних варіантів вибору, яке обмежують особово-вказівні та вказівні займенники. Треба пам'ятати в цьому разі те, що займенник характеризується узагальнено-предметним, -якісним, -кількісним значенням, і тільки вказує, а не називає предмети, ознаки, кількість. Сама природа цієї частини мови вже містить меншою чи більшою мірою значення сукупної множинності. Необхідно зазначити, що й особові, особово-вказівні займенники мають сукупне значення. Ідеться про ті прономінативи, що реалізуються у формі множини: *ми* (1 особа), *ви* (2 особа) (не в пошанній формі), *вони* (3 особа), напр.: *Ми – «Уживається для називання двох чи багатьох осіб разом з тим, хто говорить» – Ми вкупочці колись росли, Маленькими собі любились* (Т.Шевченко) (СУМ, т.IV, с.699).

Звичайно, коли говорити про переведення до узагальнення особових чи особово-вказівних займенників числа однини, то в такому разі вони повинні набувати ознак сукупної узагальненої множинності, напр.: *Ти знаєш, що ти – людина* (В.Симоненко). Під «ти» розуміємо кожного з нас, будь-кого.

Периферію сукупності складають також прислівники, які у своєму значенні мають сему сукупної множинності. Відомо, що прислівники є складниками різних ФСП відповідно до розрядів, які вони репрезентують: ФСП локативності, ФСП темпоральності, ФСП причиновості та ін. У нашому дослідженні важливу роль відіграє здатність певних прислівників виражати сему «єднання», «участь у процесі, дії осіб, загальна кількість яких перевищує один», «цілісність часових вимірів», «сукупність варіантів місцезнаходження об'єктів, суб'єктів, явищ». До таких лексем належать адвербативи, що означають:

1) спосіб дії, «утворені переважно від колишніх іменників у непрямих відмінках з прийменником» [2, с.309]: *внакладку, всуміш*; прислівники сумісної дії: *вкупі, вдвох, оптом, гуртом, водно, вскладчину*, напр.: **Водно** *злилися наші вчинки – Одна ріка, одна рука* (М.Рильський); *водно* – у єдине ціле (СУМ, т.I, с.718).

Зарахування прислівників до ФСП сукупності відбувається за спроможністю цих лексем виражати не стільки спосіб дії (як можна зробити те чи інше), а передусім те, що цю дію виконують разом, об'єднано, сукупно. Звертається увага на кількість учасників, кількість дії і, звичайно, як підсумок, спосіб виконання. Власне, у таких іменників спосіб дії – це і є гуртове виконання дії.

Заслужують на увагу й обставинні прислівники, які означають: 2) час – *завжди, іноді, щодня, щохвилини, здавна, з давніх-давен* і под., напр.:

Завжди – «у будь-який час, повсякчас, постійно» – *Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона* (Леся Українка).

Так, наприклад, прислівник *цюмиті* містить у собі семантику – «кожної миті», «і тоді, і тоді, і тоді» – сукупність часових варіантів – *Він цюмиті поглядав на неї*. Такі прислівники часу ще означають конкретизацію, тобто означеність – «послідовність і повторюваність дії». Наявні також темпоральні прислівники, які завдяки своєму походженню (сполучення первинних займенникових прислівників з частками різного походження) отримують, окрім сукупного значення, відтінок неозначеності, напр.: *коли + сь* – *колись, коли + небудь* – *коли-небудь* (варто додати, що таке явище спостерігається і у прислівниках способу дії, місця – *як-небудь, абияк, десь, де-небудь*), напр.: *будь-коли* – «у всякий час; байдуже коли; хоч коли, хоч би коли» (СУМ, т.І, с.250); 3) місце (локативність): *скрізь, всюди, десь, звідусюди, повсюди, де-небудь, будь-де*, напр.: *всюди* – «у кожному місці; повсюдно, скрізь» (СУМ, т.І, с.771); *абикуди* – «хоч куди, у будь-яке місце» (СУМ, т.І, с.3).

Отже, будь-яке поле має ядрову / ядрові та периферійні зони. І одне, й інше структурується далі, поділяючись на мікрозони зі своїми складниками. Функційно-семантичне поле сукупності – поліцентричне за ядром поле з трирівневою периферією. Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому ґрунтовному аналізі цих зон.

Література

1. Домрачева І.Р. Функціонально-семантична категорія сукупності у сучасній українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 1999. 198 с.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української мови. Ч.1. Київ: Вища школа, 1972. 402 с.
3. Крылов С.А. О семантике местоименных слов и выражений. Рус. местоимения: Семантика и грамматика: Межвуз. сб. научн. тр. / Ред. кол.: А.Б.Пеньковский (отв. ред.) и др. Владимир: Владимир. гос. пед. ин-т, 1989. С.5-12.
4. Ожоган В.М. Займенникові слова у структурі сучасної української мови: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. Київ, 1998. 388 с.
5. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980.
6. Холодович А.А. Проблемы грамматической теории. Ленинград: Наука, 1979. 304 с.